

УДК 94(477+438)"1932/1933"

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2025.160.4>

Сергій ГУМЕННИЙ, д-р філософії в галузі історії, асист.

ORCID ID: 0000-0001-7168-8453

e-mail: serhii.humennyi@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ДО ПИТАННЯ ПРО ДЕФІНІЮВАННЯ НЕЛЕГАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ТАРНОПОЛЬСЬКІЙ ДІЛЯНЦІ ПОЛЬСЬКО-РАДЯНСЬКОГО КОРДОНУ ПІД ЧАС ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ

Вступ. Присвячено дослідженню дефініювання нелегальної діяльності (контрабанди, шпигунства, особистих і масових переходів кордону) на Тарнопольській ділянці польсько-радянського кордону в умовах Голодомору 1932–1933 рр.

Методи. В основу дослідження покладено принципи історизму й об'єктивності. Було застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних історичних методів: методи синтезу, індукції й аналізу, а також історико-типологічний методи.

Результати. За допомогою дефініювання (виокремлення поняттєвого та номінаційного ряду) нелегальної діяльності на Тарнопольській ділянці польсько-радянського кордону в умовах Голодомору 1932–1933 рр. вдалося з'ясувати невинуватість пошуків чеського коріння початку вживання терміна "голодомор" для окреслення подій організованого радянською владою геноциду. Для цього проаналізовано вживання відповідного терміна у чеських джерелах масової інформації. Визначено ймовірні шляхи залучення дефініції й інших запозичень із чеської мови до українських видань (брошур і засобів масової інформації) й історичну конотацію їхнього вживання. Основну увагу зосереджено на дефінітивному ряді, що вживався для окреслення подій Голодомору 1932–1933 рр. й атрибуції нелегальної діяльності (контрабанди, шпигунства, особистих і масових переходів кордону).

Вдалося з'ясувати, що замість дефініції "голодомор", для характеристики геноциду 1932–1933 рр. в опрацьованих історичних джерелах вживали поняття "голод", "безпрецедентний голод (жахливий голод, інших прикладів якого важко знайти)", "голодова катастрофа". На основі розгляду періодичної преси й архівних джерел (зокрема офіційної документації Корпусу охорони прикордоння (КОП), Державної поліції Другої Речі Посполитої) вдалося встановити, що для повідомлення про незаконну міграцію на Тарнопольській ділянці польсько-радянського кордону під час Голодомору 1932–1933 рр. застосовували дефінітивний ряд: "біженці (у польському варіанті "uchodźcy)", "збігці", "втікачі", "особи, що нелегально перетнули кордон".

Висновки. У процесі дефініювання розглянуто та проаналізовано поняттєві й номінаційні ряди означення нелегальної діяльності (контрабанди, шпигунства, особистих і масових переходів кордону) на Тарнопольській ділянці польсько-радянського кордону в умовах Голодомору 1932–1933 рр. Також здійснено виокремлення понять, які застосовували для окреслення організованого радянською владою геноциду українського народу в 1932–1933 рр. Отримані дані було верифіковано шляхом порівняння дефінітивних рядів, які вживали в українській і польській пресі, а також в офіційній документації КОП, Державної поліції Другої Речі Посполитої.

Ключові слова: польсько-радянський кордон, Тарнопольське воєводство, Голодомор 1932–1933 рр., нелегальна діяльність, КОП, біженці.

Вступ

Польсько-радянський кордон, встановлений Ризьким миром 1921 р., у міжвоєнний період був одним із найзапекліших у Європі. Особливого значення він набув у 1932–1933 рр., коли через масштабний Голодомор на території УСРР активізувалися нелегальні переходи в напрямку до Республіки Польща. У роки Голодомору 1932–1933 рр. українське та польське селянство межових із Другою Річчю Посполитою регіонів намагалося знайти порятунк, зокрема і шляхом втечі через польсько-радянський кордон. Особливого напруження ситуація набула на Тарнопольській ділянці цього кордону (тобто на відрізку державного кордону, що адміністративно розміщувався на території тодішнього Тарнопольського воєводства, а тепер у межах Чортківського і Тернопільського р-нів Тернопільської обл.), де інтенсивність нелегальної діяльності – включно з переходами, контрабандою та спробами втечі від голоду – сягнула свого апогею ще від початку колективізації на радянському боці Збруча. У цих умовах зростає кількість джерел, що містять згадки не лише про незаконних мігрантів, але і про явище, що спонукало їх до незаконної міграції – Голодомор 1932–1933 рр. У пропонованому дослідженні автор звертає увагу на дефініції, які використовували в пресі, офіційних документах Корпусу охорони прикордоння, зверненнях українських громадських комітетів для характеристики й означення подій Голодомору 1932–1933 рр.

Метою поданої наукової розвідки є вивчення дефініювання (виокремлення поняттєвого та номінаційного ряду) нелегальної діяльності на Тарнопольській ділянці польсько-радянського кордону (маємо на увазі території сучасних Чортківського, Тернопільського р-нів Тернопільської обл., Кам'янець-Подільського, Хмельницького і Шепетівського р-нів Хмельницької обл.) в роки Голодомору 1932–1933 рр., з особливим акцентом на діяльності КОП та допомозі, яку надавали місцеві українські громади втікачам з УСРР.

Для досягнення поставленої мети передбачено реалізацію таких **завдань**: охарактеризувати політику Другої Речі Посполитої щодо охорони кордону та діяльність КОП на Тернопільщині; виокремити дефінітивний ряд, який застосовувався для означення Голодомору 1932–1933 рр., і нелегальних утікачів від голоду зокрема; проаналізувати відповідні приклади нелегальних переходів та контрабандної діяльності на польсько-радянському кордоні; увести до наукового обігу нові архівні свідчення щодо взаємодії КОП, місцевого населення та нелегальних мігрантів.

Методи

Перед безпосереднім розглядом фактичної бази пропонованого дослідження зупинимося на характеристиці його методичної складової, поняттєвого ряду й історіографічної складової. В основу історичного дослідження покладено принципи історизму й об'єктивності. Було застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних

© Гуменний Сергій, 2025

історичних методів: методи синтезу, індукції та аналізу, а також історико-типологічний метод.

Термін *дефініювання* походить від латинського слова *definitio*, що означає *визначення* або *обмеження*. Отже, *дефініювання* – це процес формулювання чіткого й логічного визначення поняття або терміна, що розкриває його сутність, окреслює межі його використання та пояснює зміст у певному контексті. Спеціалізована література визначає дію *дефініювати*, як "створювати, розробляти, формулювати дефініцію" (Robinson, 1954, р. 207). Під терміном *дефініювання* в контексті історичного дослідження розуміємо використання множини понять, назв для характеристики й означення певного історичного явища. Часто перелік цих назв, який ми будемо називати *дефінітивний ряд*, може не містити поняття, що закріплене в академічній історіографії для назви конкретного історичного явища чи процесу. Це викликано тим, що загальноприйняті в історіографії поняття часто є плодом консенсусу фахівців-дослідників чи суспільного обговорення і переважно не супроводжують історичне явище чи процес від початку його існування. Ми розглянемо множину дефініцій, якими називали події організованого більшовицькою владою геноциду – Голодомору 1932–1933 рр., нелегальні мігранти – втікачі від голоду в українській та польській пресі Другої Речі Посполитої, в офіційній документації КОП та Державної поліції Республіки Польща, а також у документах Українського громадського комітету рятунку України (УГКРУ) та його локальних і закордонних підрозділах.

Фундамент унікальної джерельної бази дослідження формують фонди Державних архівів Тернопільської (ДАТО) та Хмельницької (ДАХМО) областей, періодична преса Другої Речі Посполитої (зокрема, польські засоби масової інформації – "Ilustrowany Kurier Codzienny", "Tygodnik Polski", "Biuletyn Polsko-Ukraiński"; українські: "Діло", "Нова зоря", "Свобода") та Республіки Чехословаччина ("Večerník P.L.", "Český svět" та "Přítomnost").

Результати

Перед розглядом дефінітивних рядів, що застосовувалися в історичних джерелах щодо Голодомору 1932–1933 рр., звернімося безпосередньо до питання про походження чи лінгвістично-історичне запозичення самої історичної дефініції "Голодомор". У 2024 р. Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького випустив збірник наукових праць "Національна пам'ять (на вшанування жертв тоталітаризму)", де міститься стаття А. Лапченко. У публікації вказано на достатньо поширену думку, що "Уперше термін Голодомор згадується 17 серпня 1933 р. в чеському часописі "Večerník P.L.", який розмістив інформацію "Hladomor v SSSR" (Лапченко, 2024, с. 86). Як бачимо, доволі часто в академічних дискусіях постає питання, щодо перенесення чеського терміна *hladomor* в українську, спочатку суспільну думку, а потім – наукове дефініювання організованого радянською владою геноциду. Одрозуміємо, що в чеській мові є окреме слово на позначення масового помирання внаслідок голоду, смерті від голоду. І це "голодомор" ("hladomor", в оригіналі) (Internetový slovník..., 2024, с. 1). Під час аналізу власне статті "Hladomor v SSSR", з'ясувалося, що вона все ж не містить конкретного терміна для означення організованого радянською владою Голодомору в Україні, але слушно вказує на політичний характер геноциду.

Для глибшого ознайомлення з питанням походження і вживання дефініції *hladomor* звернімося до власне чеських джерел. Розпочнімо з того, що термін *hladomor* у чеській пресі вживали не лише для означення

Голодомору 1932–1933 рр., а він міститься і в набагато раніших публікаціях. Ми дозволимо собі вийти за хронологічні та територіальні рамки дослідження, щоб звернути увагу на найяскравіші приклади. Отже, дефініцію "hladomor" уживає журналіст ілюстрованого двотижневика "Český svět (Чеський світ)" у номері від 5 червня 1914 р. (число 38), аби повідомити про голод у Японії (Havlasa, 1914, s. 3). Наступний приклад: ілюстрований тижневик чеської діаспори у штаті Небраска, США "Květy americké (Американські квіти)" від 24 жовтня 1917 р. (число 25) розміщує на першій шпальті промовисту статтю "Hladomor v minulosti. Vystraha přítomnosti (Голод у минулому. Застереження свідомості)", де всі масові голоди позначено словом *hladomor* (Б. а., 1917). З огляду на це закономірно, що термін "hladomor" вживають у чеському тижневику "Přítomnost (Присутність)" від 20 листопада 1924 р. (число 45) в контексті опису подій голоду на Поволжі 1921–1922 рр. (Chamberlain, 1924, s. 717). Отже, у чеськомовній пресі міжвоєнного двадцятиліття дефініцію *hladomor* вживали для означення усіх випадків масової смерті від голоду.

Цікаво, що в подібному до власне чеського значенні термін *голодомор* вживала преса західноукраїнських земель (узагальнене означення земель заселеними українцями у складі Республіки Польща) міжвоєнного періоду. Голодомором могли називати масові голодування у світі. Наприклад, газета "Діло" (№ 243 від 31 жовтня 1932 р.) містить статтю "Голодомори в Лондоні" (Б. а., 1932с). "Голодоморами" також називали людей, що тривалий час голодували, приклади цього можна побачити в газетах "Діло" від 16 листопада 1929 р. вийшла стаття "Смерть голодомора. У Лондоні помер славний голодомор Сакко, італієць з походження" (Б. а., 1929) та 13 березня 1938 р., де згадується "бразильський професійний голодомор Джентіль Кадрамел" (Б. а., 1938). У такому значенні дефініцію *голодомор* уживали у пресі західноукраїнського регіону також після Голодомору 1932–1933 рр., як приклад наведемо публікацію у газеті "Чортківська думка" (№ 20 від 3 січня 1943 р., видавали у м. Чортків сучасної Тернопільської обл.) замітки про те, що "в Індії є секта голодоморів" (Б. а., 1943).

До того ж існує цікава чеськомовна книга Аркадія Животка "Sovětské Rusko a Ukrajina: (Dobytí Ukrajiny Sovětským Ruskem) (укр.: Радянська Росія та Україна: (Завоювання України радянською Росією)", яка була видана Допоміжним комітетом голодуючим в Україні (Pomocný výbor pro hladovějící na Ukrajině) у 1933 р. У книзі є цитата такого змісту: "цьогорічний катастрофічний голодомор в Україні, який совети нарешті визнають, також мав перш за все політичні причини" ("Rovněž letošní katastrofální hladomor na Ukrajině, jež konečně dozrávají také sověty, v první řadě byl zaviněn politickými příčinami" – в оригіналі) (Žyvtok, 1933, s. 4). Автором такого використання чеського терміна "hladomor" був Аркадій Животко – український емігрант, представник Воронежської обл. в Українській Центральній Раді, який з 1923 р. проживав у Чехо-Словаччині.

Цілком імовірно, що термін *голодомор* тут та в інших випадках вживали як аналогію чеського слова *hladomor*. Галицькі діячі, які ще нещодавно були разом із чехами підданими Австро-Угорщини, або тісно спілкувалися із чеським середовищем, могли здійснювати такі запозичення. Маємо приклад запозичення іншої чеської дефініції у великій статті адвоката Степана Барана "З нашої трагедії за Збручем", яка містилася на першій шпальті газети "Діло", де зустрічається чеське слово *коннаціонал* (*konnacionál* в оригіналі) – особа тієї самої національності. Автор, розповідаючи про нелегальні втечі від

Голодомору 1932–1933 рр. через Тарнопольську ділянку кордону, використовує для означення геноциду терміни "голод" та "безпримірний голод" (Баран, 1933, с. 1).

Переходячи безпосередньо до аналізу джерел масової інформації Другої Речі Посполитої, зазначимо, що перші повідомлення про спалах голоду в межах УСРР почали з'являтися в польській пресі в 1932–1933 рр., тобто тоді, коли він актуально відбувався. Особливу цікавість викликає польськомовна брошура *"Głód na Ukrainie i jego przyczyny"* (Голод в Україні та його причини), що була покликана донести події організованого радянською владою голоду до польської громадської думки (Łazarewskij, 1934, s. 3). Працю підготувала українська еміграційна громада, а видав Український еміграційний комітет допомоги голодній Україні. Автором брошури вважають Гліба Лазаревського (1877–1949) – українського літературознавця, колишнього прокурора Найвищого суду Української народної республіки, сина історика Олександра Лазаревського. Гліб Лазаревський виїхав до Польщі в січні 1930 р., отримавши відрядження з УСРР, саме тому не вживав власного імені в авторстві брошури. Знову опинившись під радянською владою в 1939 р., Гліб Олександрович дізнався, що його родину репресували за звинуваченнями у "шпиунстві на користь Польщі". У 1946–1947 рр. вчений зазнав репресій, унаслідок яких помер від застуди та недоїдання на початку 1949 р.

Перед переглядом вибірки дефінітивного ряду, що застосовувався для означення Голодомору 1932–1933 рр. у пресі й інших джерелах на території Тарнопольського воєводства, звернімося до цитування власне джерел. Католицький часопис "Нова зоря", зокрема, у номері від 25 травня 1933 р. розмістив статтю *"Нищать українську націю. Боронімося!"*, що містила такі рядки: "Східна сторона Збруча виглядає на справжню воєнну лінію, за котрою фізично винищують наш нарід, до самого кореня. Хто тікає на цей бік, той паде трупом на границі". Автори статті відзначали зростання кількості утікачів з-за Збруча. У цьому ж номері "Нової зорі" була ще одна стаття присвячена подіям Голодомору, що розгортався за польсько-радянським кордоном: *"Страшні події на Україні. Слово про обов'язок всіх українців"*, у якій йшлося: "Як же ж живуть українські селяни на Великій Україні в більшовицьких колгоспах? Відповідь на це питання дають нам вісті, які в останніх часах приходять до нас з-за Збруча. Ці вісті страшні! Українські селяни [...] гинуть з голоду в буквальному сенсі слів значінню. Перед голодовою смертю пробують вони рятуватися втечею за кордон, до Польщі, до Румунії. Але ця втеча получена з небезпекою втрати життя. Бо більшовики обсадили границю густим кордоном московських військ, які до кожного втікача стріляють і багатьох убивають" (Б. а., 1933д).

Факти Голодомору знаходили вивітлення і на сторінках польської преси, зокрема тижневик *"Wołyń (Волинь)"* у номері від 5 березня 1933 р. вмістив статтю *"Głód i drożyzna za kordonem"* ("Голод і дорожнеча за кордоном") із переказом листа селянки з околиць Кам'янець-Подільського. "Головною і важливою проблемою населення червоної [радянської] території є голод, який набуває розмірів продовольчої трагедії, що охоплює не окремі райони, а цілу країну, – повідомляє редакція. – Хліба не маємо абсолютно, не маємо нічого – нічого немає їсти" (Б. а., 1932f). Найважливішу роль в інформуванні суспільства Другої Речі Посполитої про голод в Україні відіграла також багатотиражна загальнопольська преса. Навіть переважно негативно налаштована до українців газета "ендеків" (польських націоналістів) *"Gazeta Warszawska"* не оминала увагою "Голод на Радянській Україні" (Б. а., 1932а).

Також свідчення про Голодомор 1932–1933 рр., знаходяться в офіційній документації польської влади. 3 серпня 1933 р. у повітовому старості м. Борщів було складено протокол у справі нелегальної втечі з УСРР до Другої Речі Посполитої розкуркуленого Онуфрія Бодєка та Тихона Гаврилюка із сім'ями. Біженці перейшли кордон у районі с. Підпилип'я Орининського району УСРР "з приводу пануючого [в СРСР] голоду і політичного переслідування" (в оригіналі "z powodu panującego [w ZSRR] głodu i prześladowania politycznego") (Sprawozdanie, 1932).

Нижче наведено табл. 1, де містяться приклади дефінітивних рядів польською та українською мовами, що використовувалися на означення Голодомору 1932–1933 рр. у польській та українській пресі Другої Речі Посполитої (публікації переважно стосуються повідомлень про нелегальну втечу від голоду на Тарнопольській ділянці польсько-радянського кордону).

З'ясувавши дефінітивні україномовні та польськомовні ряди, що застосовували в засобах масової інформації Другої Речі Посполитої для означення Голодомору 1932–1933 рр., зупинімося детальніше на дефініціях, які використовували щодо нелегальних мігрантів. Нижче наведемо табл. 2, де буде виокремлено перелік дефініцій, що вживали для означення нелегальних мігрантів на польсько-радянському кордоні в період Голодомору 1932–1933 рр. Для зручності порівняння дефініцій буде згруповано за суб'єктом їх вживання на групи тих, що вживалися в польській та українській пресі (у форматі: назва газети – стаття – дефініція), в офіційних документах КОП, Державної поліції Республіки Польща та в документах Українського громадського комітету рятунку України (УГКРУ) (в англомовній історіографії приватне листування і чернетки, які формують основу цього масиву джерел, відносять до первинних джерел ("original sources"), оскільки вони не призначені для широкого ознайомлення чи розголошення, можуть містити менш цензуровані свідчення, що робить їх цінними для дослідження). Дефініції для зручності виділено напівжирним шрифтом. Нижче виокремлених дефініцій подаємо зразки текстів історичних джерел для верифікації їхнього значення й історичної конотації (смыслового відтінку, емоції або ідеї, яку слово має на додаток до свого буквального або основного значення).

Розгляньмо детальніше ще кілька прикладів дефініцій, що вживалися стосовно Голодомору 1932–1933 рр. та відповідно нелегальних мігрантів на Тарнопольській ділянці польсько-радянського кордону, що використовували перехід через кордон як стратегію виживання. Цікавою є публікація *"Strasliwa klęska głodu w Rosji (Жахливе ураження голодом в Росії)"*, яку опублікував *"Ilustrowany Kurjer Codzienny (Ілюстрований щоденний кур'єр)"* у номері від 25 липня 1933 р. У статті йдеться про лист зі Скалата Тарнопольського воєводства, про "факти переходу на польську сторону через радянський кордон утікача з радянської Росії. Останнім часом перейшло через кордон над Збручем кілька осіб, остаточно виснажених, подібних швидше на скелети. Вони говорять, що голод в багатьох місцевостях Росії набирає характер чуми. В Україні голодною смертю вимирають цілі родини і щоденно зникають вночі без жодного сліду різні люди про яких потім ходять потворні вісті, що стали вони жертвами людоджерства" (Ilustrowany Kurjer Codzienny, 25 липня, 1933, с. 5). В іншому номері *"Ilustrowany Kurjer Codzienny"* (від 12 серпня 1933 р.) стаття *"Prawda o głodzie w Rosji! (Правда про голод у Росії!)"* займає майже дві сторінки, має карту територій охоплених голодом і містить дефініцію, що покликана означити катастрофічний характер Голодомору: "Вимірювані

європейськими поняттями відносини, що склалися сьогодні в Україні, на Кубані та на Північному Кавказі, виглядали б як жахлива катастрофа голоду (в оригіналі слова "жахлива катастрофа голоду" позначені збільшеним інтервалом)" (Б. а., 1933с).

Іншим прикладом є публікація в українській львівській газеті "Народня справа" від 28 травня 1933 р. під назвою "За Збручем і над Збручем". Ця замітка також містить дефініції для означення нелегальних міграційних процесів, тому наводимо її без скорочень і зі збереженням правопису оригіналу: "З того боку Збруча, тепер напливає знов багато утікачів; це головню селяни з надграничних околиць, що мають по цім боці коло границі своїх свояків. Багато їх перепиняють на границі большевики, багато з них при тім гине, а лише деяким удається перейти Збруч. Та їх польська поліція звичайно зараз відставляє назад на большевицький бік. Недавно одному українському діячеві вдалося виїхати [дізнатися] в борщівським старостві і тернопільським воєвідстві, що кільканацять утікачів не видалили з Польщі, хоча вже привели їх над границю. Тернопільський воєвода заявив, що не може пособляти утікачам, бо якби з тамтого

боку хлинула хвиля нещасних, то Польща мала би різні клопоти. Та нема того "страху", бо границі густо обставлені і хіба чудом дехто продирається на цей бік. Недавно перебігли родичі з троїма дітьми. Оповідають, що большевики ловлять навіть псів і собачим мясом годують робітників на "колгоспах" (Б. а., 1933е). Як можна побачити із публікації, тут відсутня дефініція, що мала би означати Голодомор 1932–1933 рр., проте прямо вказано на продовольчу катастрофу в УСРР і масовий потік потенційних нелегальних мігрантів, який зупиняла лише посиленна охорона кордону. Також публікація містить покликання на висловлювання Тарнопольського воєводи (посаду Тарнопольського воєводи в цей період займав Казимир Мошинський) про небажаність прибуття біженців від голоду на територію під польською владою. Про такі ж настрої польської влади Тарнопольського воєводства говорить Степан Баран у вище цитованій статті "З нашої трагедії за Збручем", наголошуючи, що "влада старається не допустити тут згаданих утікачів, боячися з огляду на загрозу масовости руху різних комплікацій під оглядом санітарним і виживлення" (Баран, 1933, с. 1).

Таблиця 1

Дефінітивні ряди, які вживали для означення Голодомору 1932–1933 років

Преса польська (у форматі: назва газети – стаття – дефініція)	Преса українська (у форматі: назва газети – стаття (якщо назва є) – дефініція)
"Ilustrowany Kurier Codzienny" (25.07.1933) – "Strasliwa klęska głodu w Rosji" – klęska głodu (ураження голодом) <i>Джерело:</i> "Останнім часом перейшло через кордон над Збручем кілька осіб, остаточно виснажених, подібних швидше на скелети. Вони говорять, що ураження голодом в багатьох місцевостях Росії набирає характер чуми. В Україні голодною смертю вмирають цілі родини і щоденно зникають вночі без жодного сліду різні люди про яких потім ходять потворні вісті, що стали вони жертвами люджерства" (Б. а., 1933с).	"Діло" (21.05.1933) – "З нашої трагедії за Збручем" – безпримірний голод (жахливий голод, інших прикладів якого важко знайти) <i>Джерело:</i> "Особистих взаємин між нашим громадянством у Галичині чи на Волині і нашими коннаціоналами над Дніпром нема сьогодні зовсім [...] Від часу передираються до нас селяни понад густий більшовицький кордон. Не одну жертву, що старалася вирватися із більшовицького пекла покрили навіки хвилі [...]. На родючому українському чорноземі сьогодні безпримірний голод, що нагадує зовсім часи з 1922 р. [...] Не спричинили його ні повінь, ні посуха, ні інші живлові нещастя, а тільки божевільні експерименти сьогоднішніх керманічів червоної влади" (Баран, 1933, с. 1).
"Ilustrowany Kurier Codzienny" (12.08.1933) – "Prawda o głodzie w Rosji" – strasliwa katastrofa głodowa (жахливий катастрофічний голод), głód (голод). <i>Джерело:</i> "Вимірювані європейськими поняттями відносини, що склалися сьогодні в Україні, на Кубані та на Північному Кавказі, виглядали б як жахлива катастрофа голоду [в оригіналі виділені слова позначені збільшеним інтервалом]. Люди сьогодні від цього мруть з голоду на цілих великих і родючих територіях. Кажуть, що в деяких місцях навіть починається канібалізм!" (Б. а., 1933а).	"Нова зоря" (25.05.1933) – "Страшні події на Україні. Слово про обов'язок всіх українців" – голодова смерть . <i>Джерело:</i> "Як же ж живуть українські селяни на Великій Україні в більшовицьких колгоспах? Відповідь на це питання дають нам вісті, які в останніх часах приходять до нас з-за Збруча. Ці вісті страшні! Українські селяни [...] гинуть з голоду в буквальному цих слів значінню. Перед голодовою смертю пробують вони рятуватися втечею за кордон, до Польщі, до Румунії. Але ця втеча получена з небезпекою втрати життя. Бо большевики обсадили границю густим кордоном московських військ, які до кожного втікача стріляють і багатьох убивають" (Б. а., 1933d).
"Tygodnik Polski" (17.12.1933) – katastrofa głodu (катастрофа голоду). <i>Джерело:</i> Згідно з повідомленнями німецької преси, катастрофа голоду у Радянській Україні набула таких величезних масштабів, що протягом восьми місяців, тобто з січня по серпень цього року, там померло від голоду шість мільйонів людей" (Б. а., 1933b).	"Діло" (28.06.1932) – "Голод на Радянській Україні та його головна причина" – голодова катастрофа . <i>Джерело:</i> "Яка причина голоду на Україні? Найважливіша причина така: вона полягає тільки в політиці економічного визиску, яку веде чужа українському народові влада московських більшовиків на Україні. Наведемо кілька фактів. В році 1921–22 український нарід переживав страшний голод, бо влада силою конфіскувала була в українських селян усі харчеві продукти. Коли після періоду "воєнного комунізму" на Україні та в Московщині настала голодова катастрофа, то рад. влада зовсім не помагала українському населенню, лише зосередила увагу всіх власних і закордонних допомогівих організацій виключно на прохарчуванню російської людности над Волгою" (Б. а., 1932b).
"Biuletyn Polsko-Ukraiński" (1932/1933, nr 2) – "Głód na Ukrainie" – głód (голод) <i>Джерело:</i> "У лондонській газеті "Дейлі Експрес" від 2 грудня минулого року пан Клейман пише: "Цієї зими в СРСР тисячі людей помруть від голоду. По всій країні лунає крик: "Дайте нам хліба". Я на власні очі бачив, як люди в Україні їдять падло. Там такий голод, що самі комуністи не радять беззбройним людям йти в села" (Б. а., 1932/1933).	

Таблиця 2

Дефінітивні ряди, що вживалися для означення нелегальних мігрантів на польсько-радянському кордоні в період Голодомору 1932–1933 років

Преса польська (у форматі: назва газети – стаття – дефініція)	Преса українська (у форматі: назва газети – стаття (якщо назва є) – дефініція)	Офіційні документи КОП, Державної поліції Республіки Польща	Документи УГКРУ (у форматі: назва документа – дефініція)
"Tygodnik Polski". (19.10.1930) – "Ucieczka włościan do Polski" – zbiegowie (втікачі, біженці) <i>Джерело:</i> "З початку вересня спостерігається посилення втечі селян з Росії, які рятувалися від колективізації. Втеча відбувається під покровом ночі. Наразі приблизно 50 осіб перетинають кордон щотижня, везучи з собою худобу. Польський уряд розміщує втікачів в ізоляційних таборах" (Б. а., 1930).	"Свобода" (30.09.1930) – "Там де річку Збруч проходили... (Скала)" – збігці, біженці <i>Джерело:</i> "Страшні сцени діються при видачі польськими жовнірами назад на більшовицький бік збігців з СРСР, яких на підставі наказу Борщівського староства не можна приймати на польську територію. Тоді звичайно більшовики не виходять з своїх крижок, тільки спокійно дивляться, коли біженець, приведений комендантом і польськими жовнірами до Збруча, перейде його й відійде яких 50 кроків на большевицький бік. Наставлені на нього кріси встрілюють, і мертве тіло безвладно валиться на землю. Вночі таких трупів усувають..." (Степовий 1930, с. 2).	Однотипні документи з назвами "Wykaz uchodników z Rosji Sow. (Список біженців з Радянської Росії (СРСР)", "Wykaz uciekinerów do Rosji Sow. (Список втікачів до СРСР)" <i>Джерело:</i> (Wykaz uciekinerów..., 1932)	"Документ з інформацією про життя в селі Скала" (1933 р.) – збігці <i>Джерело:</i> "В Борщеві їм [біженцям] не вільно було оставати, або їх транспортують зараз назад на другий бік, а як на просьби місцевого українського громадянства і при їх грошовій допомозі дозволяють збігцям оставати, то відсилають їх до (староства) Борщева. Там знов наші люди роблять коштовні старання й збігців висилають десь далше на поселення" (Документ з інформацією про життя в селі Скала, 1933, с. 1).
"Ilustrowany Kurier Codzienny". (25.07.1933) – "Strasliwa klęska głodu w Rosji" – zbieg z Rosji sowieckiej (втікач з радянської Росії) <i>Джерело:</i> "Із Скалату над рікою Збруч отримали кореспонденцію, що описує факти переходу на польську сторону через радянський кордон втікача з радянської Росії" (Б. а., 1933с).	Діло (21.05.1933) – "З нашої трагедії за Збручем" – збігці, утікачі <i>Джерело:</i> "влада старається не допустити тут згаданих утікачів, боячися з огляду на загрозу масовости руху різних комплікацій під оглядом санітарним і виживлення [...] Східна сторона Збруча виглядає на воєнну лінію, через котру тяжко проватися. Про це розказують утікачі, що їм вдалося перейти Збруч, бо більшість з них вигибла від куль, або попала в руки сторожі. Прийшли тут живі кістки, бо голод там страшний [...] Серед нашого селянства за Збручем настав прямо стихійний рух утеч перед голодом і каторгою на захід бо на родючій Україні хліба, ні картоплі нема. Комуна забрала зі села все, і українське село безпомічно гине. Рятунок бачить в утечі за Збруч" (Баран, 1933, с. 1).	"Osobnik, który nielegalnie przekroczył granice (особа, що нелегально перетнула кордон)" <i>Джерело:</i> (Wykaz uchodników..., 1932).	Відозва Українського Громадянського комітету рятуку "Український народ!" від 25.07.1933 р. – втікачі <i>Джерело:</i> "Це не поголоски й сплетні [закреслено], це найчистіша правда! Про цю страшну правду говорить нині голосно світ, про цю болісну правду кажуть наші тамошні брати у численних листах до свояків і знайомих, про цю жакливу правду оповідають і численні втікачі з більшовицької неволі" (Відозва Українського Громадянського комітету рятуку..., 1933, с. 1).

Дискусія і висновки

Унаслідок проведеного дослідження за допомогою дефініювання (виокремлення поняттєвого та номінаційного ряду) нелегальної діяльності на Тарнопольській ділянці польсько-радянського кордону в умовах Голодомору 1932–1933 рр. вдалося з'ясувати невиправданість пошуків чеського коріння початку вживання терміна *голодомор* для окреслення подій організованого радянською владою геноциду. Для цього було проаналізовано вживання відповідного терміна у чеських джерелах масової інформації, означено ймовірні шляхи залучення дефініції й інших запозичень із чеської мови до українських видань (брошур і засобів масової інформації) та історичну конотацію їхнього вживання. Основна увага статті зосереджена на дефінітивному ряді, що застосовували для окреслення подій Голодомору 1932–1933 рр. та атрибуції нелегальної діяльності (контрабанди, шпигунства, особистих і масових переходів кордону).

Також з'ясовано, що замість дефініції "Голодомор", для характеристики геноциду 1932–1933 рр., в опрацьованих історичних джерелах вживали поняття "голод", "безпримірний голод (жахливий голод, інших прикладів якого важко знайти)", "голодова катастрофа". Встановлено, що найбільшим різноманіттям щодо іменування нелегальних мігрантів із УСРР/УРСР відзначалась західноукраїнська преса, яка називала їх "збігцями з того боку Збруча" чи "збігцями з СРСР", "утікачами перед голодом", "біженцями". Як бачимо з вищенаведених джерел, дефініція "біженці" (або її польський варіант "uchodźcy") достатньо часто зустрічається в українській та польській пресі Другої Речі Посполитої стосовно нелегальних мігрантів в часі Голодомору 1932–1933 рр. Цей факт прямо підважує аргументи про нібито невиправданість використання цієї дефініції у справі незаконних утікачів через польсько-радянський кордон, які висловлюють певні польські кола.

Отже, у процесі дефініювання розглянуто та проаналізовано поняттєві та номінаційні ряди означення нелегальної діяльності (контрабанди, шпигунства, особистих і масових переходів кордону) на Тернопільській ділянці польсько-радянського кордону в умовах Голодомору 1932–1933 рр. Також здійснено виокремлення понять, що застосовувалися для окреслення організованого радянською владою геноциду українського народу в 1932–1933 рр. Отримані дані було верифіковано шляхом порівняння дефінітивних рядів, які вживалися в українській і польській пресі, а також в офіційній документації Корпусу охорони прикордоння та Державної поліції Другої Речі Посполитої.

Подяки, джерела фінансування. Це дослідження стало можливим завдяки участі автора у грантовій програмі від Holodomor Research and Education Consortium (HREC) of the Canadian Institute of Ukrainian Studies (CIUS), University of Alberta (2024/2025 рр.). Дякуємо співробітнику Українського інституту національної пам'яті, фахівцю з історії Чехії Віталію Баці за надання корисної інформації з досліджуваної проблеми.

Список використаних джерел

- Б. а. (1917). Hladomor v minulosti. Výstraha přítomnosti. *Květy americké: Ilustrovaný týdeník, věnovaný českému lidu v Americe*, 25(4), 3.
- Б. а. (1929, 16 листопада). Смерть голодомора. *Діло*, 255, 5.
- Б. а. (1930, 19 жовтня). *Ucieczka włościan do Polski. Tygodnik Polski*, 440, 3.
- Б. а. (1932a, 17 липня). Glód na Ukrainie. *Gazeta Warszawska*, 30, 2.
- Б. а. (1932b, 28 червня). Голод на Радянській Україні і його головна причина. *Діло*, 140, 1.
- Б. а. (1932c, 31 жовтня). Голодомори в Лондоні. *Діло*, 243, 3.
- Б. а. (1932/1933). Glód w Ukrainie. *Biuletyn Polsko-Ukraiński*, 2, 54.
- Б. а. (1933a, 12 серпня). Prawda o głodzie w Rosji! *Ilustrowany Kurier Codzienny*, 222, 1–2.
- Б. а. (1933b, 17 грудня). Według doniesień prasy niemieckiej... *Tygodnik Polski*, 604, 4.
- Б. а. (1933c, 25 липня). Straszliwa klęska głodu w Rosji. *Ilustrowany Kurier Codzienny*, 204, 5.
- Б. а. (1933d, 25 травня). Нищать українську націю. Боронімося! Страшні події на Україні. Слово про обов'язок всіх українців. *Нова Зоря*, 38, 1–2.
- Б. а. (1933e, 28 травня). За Збручем і над Збручем. *Народня справа*, 21(243), 1.
- Б. а. (1933f, 5 березня). Glód i drożyzna za kordonem. *Wołyń: tygodnik społeczny, polityczny i gospodarczy*, 10, 8.
- Б. а. (1938, 13 березня). Голодний... голодомор. *Діло*, 55, 10.
- Б. а. (1943, 3 січня). Секта голодоморів. *Чортківська думка*, 20, 7.
- Баран, С. (1933, 21 травня). З нашої трагедії за Збручем. *Діло*, 128, 1.
- Відозва Українського Громадянського комітету рятунку до українського народу від 25.07.1933 року. (1933). <https://avr.org.ua/viewDoc/12285>
- Документ з інформацією про життя в селі Скала. (1933). <https://avr.org.ua/viewDoc/12411>
- Лапченко, А. (2024). Битва за пам'ять (міжнародна реакція на Голодомор). *Національна пам'ять (на вшанування жертв тоталітаризму)*, Вип. VII. Друкарня ЛНМУ імені Данила Галицького.
- Степовий, О. (1930, 30 вересня). Там, де Збруч річку переходили... (Скала). *Свобода*, 227, 2.
- Chamberlain, W. H. (1924). Vůdčí osobnosti sovětského Ruska. *Přítomnost: nezávislý týdeník*, 1(45).
- Havlas, J. (1914). Ze severního Nipponu (Se snímky autorovými). *Český svět: ilustrovaný čtrnáctidenník*, 10(38), 3.
- Internetový slovník současné češtiny. (2024). <https://www.nechybujete.cz/slovník-soucasne-cestiny/hladomor>
- Łazarewskij, H. L. (1934). *Glód na Ukrainie i jego przyczyny*. Ukraiński Emigracyjny Komitet Pomocy Głodnej Ukrainie 3.
- Robinson, R. (1954). *Definition*. Clarendon Press.
- Sprawozdanie. (1932). Ф. 231 "Тернопільське воєводське управління (1909–1939 рр.)" (Оп. 1, Спр. 2113, Арк. 13), Державний архів Тернопільської області, Тернопіль, Україна.

Wykaz uchodników z Rosji Sow. (1932). Ф. 316 "Зведений фонд "Постерунки державної поліції Тернопільського воєводства і Кременецького повіту Волинського воєводства" (1921–1939 рр.)" (Оп. 1, Спр. 349, Арк. 13), Державний архів Тернопільської області, Тернопіль, Україна.

Wykaz uciekinierów do Rosji Sow. (1932). Ф. 316 "Зведений фонд "Постерунки державної поліції Тернопільського воєводства і Кременецького повіту Волинського воєводства" (1921–1939 рр.)" (Оп. 1, Од. зберіг. 626, Арк. 4), Державний архів Тернопільської області, Тернопіль, Україна.

Žyvtok, A. (1933). *Sovětské Rusko a Ukrajina: (Dobytí Ukrajiny Sovětským Ruskem)*. Pomocný výbor pro hladovějící na Ukrajině.

References

- Baran, S. (1933, May 21). From our tragedy for Zbruch. *Dilo*, 128, 1 [in Ukrainian].
- Chamberlain, W. H. (1924). Vůdčí osobnosti sovětského Ruska. *Přítomnost: nezávislý týdeník*, 1(45).
- A document with information about life in the village of Skala. (1933). <https://avr.org.ua/viewDoc/12411> [in Ukrainian].
- Havlas, J. (1914). Ze severního Nipponu (Se snímky autorovými). *Český svět: ilustrovaný čtrnáctidenník*, 10(38), 3.
- Internetový slovník současné češtiny. (2024). <https://www.nechybujete.cz/slovník-soucasne-cestiny/hladomor>
- Łazarewskij, H. L. (1934). *Glód na Ukrainie i jego przyczyny*. Ukraiński Emigracyjny Komitet Pomocy Głodnej Ukrainie 3.
- Lapchenko, A. (2024). Battle for Memory (International Reaction to the Holodomor). *National Memory (In Honor of the Victims of Totalitarianism), Issue VII*. Printing House of the Danylo Halytskyi National Medical University [in Ukrainian].
- N. a. (1917). Hladomor v minulosti. Výstraha přítomnosti. *Květy americké: Ilustrovaný týdeník, věnovaný českému lidu v Americe*, 25(4), 3.
- N. a. (1929, November 16). Death of the famine. *Dilo*, 255, 5 [in Ukrainian].
- N. a. (1930, October 19). Ucieczka włościan do Polski. *Tygodnik Polski*, 440, 3.
- N. a. (1932/1933). Glód w Ukrainie. *Biuletyn Polsko-Ukraiński*, 2, 54.
- N. a. (1932a, July 17). Glód na Ukrainie. *Gazeta Warszawska*, 30, 2.
- N. a. (1932b, June 28). The famine in Soviet Ukraine and its main cause. *Dilo*, 140, 1 [in Ukrainian].
- N. a. (1932c, October 31). The famine in London. *Dilo*, 243, 3 [in Ukrainian].
- N. a. (1933a, August 12). Prawda o głodzie w Rosji! *Ilustrowany Kurier Codzienny*, 222, 1–2.
- N. a. (1933b, Desember 17). Według doniesień prasy niemieckiej... *Tygodnik Polski*, 604, 4.
- N. a. (1933c, July 25). Straszliwa klęska głodu w Rosji. *Ilustrowany Kurier Codzienny*, 204, 5.
- N. a. (1933d, May 25). The Ukrainian nation is being destroyed. Let's defend ourselves! Terrible events in Ukraine. A word about the duty of all Ukrainians. *Nova Zorya*, 38, 1–2 [in Ukrainian].
- N. a. (1933e, May 28). Behind and above Zbruch. *Narodnya sprava*, 21(243), 1 [in Ukrainian].
- N. a. (1933f, 5 bereznia). Glód i drożyzna za kordonem. *Wołyń: tygodnik społeczny, polityczny i gospodarczy*, 10, 8.
- N. a. (1938, March 13). Hungry... famine. *Dilo*, 55, 10 [in Ukrainian].
- N. a. (1943, January 3). The sect of famines. *Chortkivska Dumka*, 20, 7 [in Ukrainian].
- Robinson, R. (1954). *Definition*. Clarendon Press.
- Sprawozdanie. (1932). F. 231 "231 "Ternopil Voivodeship Administration (1909–1939 rr.)" (Op. 1, Spr. 2113, Ark. 13), State Archive of the Ternopil region, Ukraine.
- Stepovy, O. (1930, September 30). Where the Zbruch River was Crossed... (Skala). *Svoboda*, 227, 2 [in Ukrainian].
- Appeal of the Ukrainian Civil Rescue Committee to the Ukrainian people dated July 25, 1933. (1933). <https://avr.org.ua/viewDoc/12285> [in Ukrainian].
- Wykaz uchodników z Rosji Sow. (1932). F. 316 "Consolidated Fund "State Police Stations of Ternopil Voivodeship and Kremenets County of Volyn Voivodeship" (1921–1939 rr.)" (Op. 1, Spr. 349, Ark. 13), State Archive of the Ternopil region, Ukraine.
- Wykaz uciekinierów do Rosji Sow. (1932). F. 316 "Consolidated Fund "State Police Stations of Ternopil Voivodeship and Kremenets County of Volyn Voivodeship" (1921–1939 rr.)" (Op. 1, Od. zberih. 626, Ark. 4), State Archive of the Ternopil region, Ukraine.
- Žyvtok, A. (1933). *Sovětské Rusko a Ukrajina: (Dobytí Ukrajiny Sovětským Ruskem)*. Pomocný výbor pro hladovějící na Ukrajině.

Отримано редакцією журналу / Received: 13.03.25

Прорецензовано / Revised: 29.04.25

Схвалено до друку / Accepted: 17.05.25

Serhii HUMENNYI, PhD, Assist.
ORCID ID: 0000-0001-7168-8453
e-mail: serhii.humennyi@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

TO THE QUESTION OF DEFINING APPELLATION ILLEGAL ACTIVITIES ON THE TARNOPOL SECTION OF THE POLISH-SOVIET BORDER DURING THE HOLODOMOR OF 1932–1933

Background. *The article is devoted to the study of the definition appellation of illegal activities (smuggling, espionage, personal and mass border crossings) on the Tarnopol section of the Polish-Soviet border during the Holodomor of 1932–1933.*

Methods. *The study is based on the principles of historicism and objectivity. A set of general scientific and special historical methods was used: methods of synthesis, induction and analysis, as well as historical and typological methods.*

Results. *By resorting to the process of defining (distinguishing the conceptual and nominal series) of illegal activities on the Tarnopol section of the Polish-Soviet border in the context of the Holodomor of 1932–1933, it was possible to find out that the search for the Czech roots of the beginning of the use of the term "Holodomor" to describe the events of the genocide organized by the Soviet authorities was unjustified. For this purpose, the author analyzed the use of the term in Czech media sources, identified possible ways of introducing the definition and other borrowings from the Czech language into Ukrainian publications (brochures and media) and the historical connotations of their use. The article focuses on the definitional series used to describe the events of the Holodomor of 1932–1933 and to attribute illegal activities (smuggling, espionage, personal and mass border crossings).*

It was found that instead of the definition of "Holodomor" to characterize the genocide of 1932–1933, the historical sources studied used the concepts of "famine", "exorbitant famine (a terrible famine, of which no other examples are found)", and "famine catastrophe". Based on the analysis of periodicals and archival sources (in particular, official documentation of the Border Guard Corps and the State Police of the Second Polish Republic), it was possible to establish that the following definitions were used to report on illegal migration on the Tarnopol section of the Polish-Soviet border during the Holodomor of 1932–1933 "refugees (in the Polish version "uchodźcy)", "fugitives", "escaper", "persons who illegally crossed the border".

Conclusions. *In the process of defining, the conceptual and nominal series of the definition of illegal activities (smuggling, espionage, personal and mass border crossings) on the Tarnopol section of the Polish-Soviet border in the conditions of the Holodomor of 1932–1933 were considered and analyzed. The author also distinguishes the concepts used to define the genocide of the Ukrainian people organized by the Soviet authorities in 1932–1933. The data obtained were verified by comparing the definitional series used in the Ukrainian and Polish press, as well as in the official documentation of the Border Guard Corps (KOP), the State Police of the Second Polish Republic.*

Keywords: *Polish-Soviet border, Tarnopol Voivodeship, the Holodomor of 1932–1933, illegal activities, KOP, refugees.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.